
**ՄԱՀՄԱՆԱԴՐՈՒԹՅԱՆ ԱՆՄԻՋԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՂՈՒԹՅՈՒՆԸ
ԱՐԴԻ ՄԱՀՄԱՆԱԴՐԱԻՐԱՎԱԿԱՆ ՄՏԱԾՈՂՈՒԹՅԱՆ
ՀԱՄԱՏԵՔՍՈՒՄ**

ԱՆԱՀԻՏ ՄԱՆԱՍՅԱՆ

Ժամանակակից սահմանադրագիտության կարևորագույն խնդիրներից են Սահմանադրության անմիջական գործողությանն առնչվող հարցադրումները: Այդ առնչությամբ գրականության մեջ և պրակտիկայում առկա են բազմապիսի, երբեմն նաև իրարամերժ տեսակետներ:

Մի շարք երկրների սահմանադրություններով¹, այդ թվում՝ մինչև 2015 թ. դեկտեմբերի 6-ի փոփոխությունները՝ ՀՀ Սահմանադրության 6 հոդվածով սահմանված էր, որ Սահմանադրությունն ունի բարձրագույն իրավաբանական ուժ, և նրա նորմերը գործում են անմիջականորեն: Այդ կարգավորումը հաճախ հանգեցնում էր այնպիսի եզրակացությունների, որ նշված նորմը ենթադրում է բոլոր սուբյեկտների կողմից ՀՀ Սահմանադրության նորմերի անմիջական կիրառում, իսկ այդ հանգամանքն իր հերթին պահանջում է դրանց մեկնաբանում:

Ներկայացված հարցադրումը վերլուծելու համար առաջին հերթին հարկ ենք համարում անդրադառնալ այն հանգամանքին, թե ինչ է ենթադրում «Սահմանադրության անմիջական գործողություն» հասկացության բովանդակությունը, և արդյոք այն նույնանում է «Սահմանադրության անմիջական կիրառում» հասկացությանը:

Նշենք, որ իրավաբանական գրականության մեջ իրավունքի գործողությունը բնութագրվում է որպես իրավունքի հատկանիշ (կարողություն)՝ որոշակի միջավայրում ունենալու գաղափարամոտիվացիոն ազդեցություն անհատի, անձանց հանրային վրա և արդյունքում, իր նպատակներին ու սկզբունքներին համապատասխան՝ ապահովելու մարդու իրավաչափ գործունեությունը և վարքագիծը²: Այլ կերպ՝ իրավունքի գործողությունը այն ամբողջ ազդեցությունն է, որն իրավունքն ունենում է անձանց գիտակցության և ընդհանուր առմամբ հասարակական հարաբերությունների վրա³:

Մինչդեռ իրավունքի կիրառումը՝ որպես իրավունքի իրացման ձև, պետության՝ ի դեմս վերջինիս իրավասու մարմինների, ակտիվ իշխա-

¹ Տե՛ս օրինակ՝ ՌԴ Սահմանադրության 15 հոդված, Բուլղարիայի Հանրապետության Սահմանադրության 5 հոդված և այլն:

² Տե՛ս "Элементарные начала общей теории права". М.: "Право и закон", 2003 // https://elementary_law.academic.ru/92/Действие_права:

³ Տե՛ս **Иванов А. А., Иванов В. П.** Теория государства и права. М., 2007 // <https://textbook.news/gosudarstva-prava-teoriya/deystvie-prava-pravovoe-vozdeystvie-pravovoe-141059.html>:

նական գործունեությունն է՝ որոշակի իրավաբանական գործ լուծելու առումով⁴: Այն իրավասու մարմինների՝ օրենքով սահմանված հատուկ ձևերով իրականացվող պետաիշխանական գործունեության տեսակ է՝ ուղղված կոնկրետ դեպքում իրավունքի նորմերի իրացմանը և իրավունքի կիրառման ակտերի ընդունմանը: Այլ կերպ իրավունքի կիրառումը պետաիշխանական գործունեության տեսակ է՝ միտված իրավակարգավորումները կյանքի կոչելուն⁵: Ներկայացված բնորոշումները հիմք են տալիս եզրակացնելու, որ իրավունքի իրացման նշված ձևն օժտված է մի շարք առանձնահատկություններով, որոնցից քննարկվող համատեքստում հարկ ենք համարում նշել այն, որ ի տարբերություն իրավունքի իրացման այլ ձևերի՝ իրավունքը կարող է կիրառվել սուկ դրա համար իրավասու պետական մարմինների և պաշտոնատար անձանց կողմից: Ավելին, իրավունքի կիրառումը կրում է պետաիշխանական բնույթ, և դրա արդյունքում ընդունվող ակտերն ունեն հստակ իրավաբանական ուժ և պարտադիր են կատարման հասցեատերերի համար⁶:

Հետևաբար, հիշյալ համատեքստում առաջին հերթին անհրաժեշտ է նկատի ունենալ, որ միմյանցից լիովին տարբերվում է «իրավունքի գործողություն» և «իրավունքի կիրառում», ուստի նաև՝ «Սահմանադրության գործողություն» և «Սահմանադրության կիրառում» հասկացությունների բովանդակությունը:

Վերը շարադրվածը նկատի ունենալով՝ կարծում ենք, որ Սահմանադրության գործողությունը այն ազդեցությունն է, որը Հիմնական օրենքն ունենում է կոնկրետ սոցիալական հանրույթի և այդ շրջանակներում առաջացող հասարակական հարաբերությունների կանխորոշման ու կարգավորման տեսանկյունից: Մինչդեռ Սահմանադրության կիրառումը սահմանված հատուկ ձևերով իրականացվող իրավասու մարմինների պետաիշխանական գործունեությունն է՝ ուղղված կոնկրետ դեպքում սահմանադրական նորմերի իրացմանը և դրանց կիրառման համապատասխան ակտերի ընդունմանը: Այլ կերպ՝ Սահմանադրության կիրառումը պետաիշխանական գործունեության տեսակ է՝ ուղղված սահմանադրական կարգավորումների կյանքի կոչմանը:

Ներկայացված բնորոշումների համատեքստում ակնհայտ է Սահմանադրության ազդեցությունը կոնկրետ սոցիալական հանրույթի և այդ շրջանակներում առաջացող հասարակական հարաբերությունների կանխորոշման ու կարգավորման հարցերում: Ակնհայտ է նաև, որ

⁴ Տե՛ս "Теория государства и права". Учебник. М.: «Зерцало», 2004 // [https:// dic. academic.ru/dic.nsf/ruwiki/364959](https://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/364959):

⁵ Տե՛ս **Григорьев А. С.** Юридическая техника: учебное пособие. Электронное издание. Тюмень: Издательство Тюменского государственного университета, 2015, էջ 184, <https://lawbook.online/yuridicheskoy-tehniki-osnovyi/primenenie-norm-prava-ponyatie-priznaki-formyi-67556.html>:

⁶ Տե՛ս https://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_law/1840/ПРИМЕНЕНИЕ:

այդ ազդեցությունն անմիջական է և **ամրագրված կարգավորումների շրջանակներում** միջնորդավորված չէ այլ ակտերի ընդունման ու գործարկման անհրաժեշտությամբ: Այլ հարց է, որ Սահմանադրությունն ինքնին կարող է ենթադրել հասարակական հարաբերությունների ամբողջական կարգավորման համար այլ ակտերի ընդունման անհրաժեշտություն: Սակայն նույնիսկ նշված իրավիճակներում էլ Սահմանադրությունն օժտված է անմիջական գործողության հատկանիշով՝ **Հիմնական օրենքով ամրագրված կոնկրետ կարգավորումների շրջանակներում**: Մասնավորապես, այն դեպքերում, երբ Սահմանադրությունը նախատեսում է, որ կոնկրետ հարցերին առնչվող մանրամասները սահմանվում են օրենքով⁷, չի կարելի եզրահանգել, որ Հիմնական օրենքն այլևս չունի անմիջական գործողություն: Պարզապես նշված դեպքերում վերջինիս անմիջական ազդեցությունը սահմանափակվում է այն կոնկրետ հարաբերությունների կարգավորման շրջանակներով, որոնք հստակորեն ամրագրված են սահմանադրական նորմում: Ավելի կոնկրետ՝ ներկայացված իրավիճակներում Սահմանադրությունն անմիջականորեն ենթադրում է, որ քննարկվող հարցադրումները ենթակա են լրացուցիչ կանոնակարգման, իսկ այդ լրացուցիչ կարգավորումներին առնչվող մանրամասները պետք է ամրագրվեն հենց օրենքով և ոչ որևէ այլ ակտով:

Հետևաբար, Սահմանադրությունը բոլոր դեպքերում ունի անմիջական ազդեցություն ու գործողություն, և **ամրագրված կարգավորումների շրջանակներում** միջնորդավորված չէ այլ ակտերի ընդունման ու գործարկման անհրաժեշտությամբ:

Ինչ վերաբերում է սահմանադրական նորմերի անմիջական կիրառմանը, կարծում ենք, որ տրամաբանական չէր լինի ենթադրել, որ հասարակական հարաբերությունների կարգավորման տեսանկյունից անմիջական ազդեցություն ունեցող նորմերը չեն կարող կիրառվել համապատասխան մարմինների կողմից: Այլ հարց է, որ այդ ընթացքում անհրաժեշտ է նկատի ունենալ հստակ չափանիշներ ու սկզբունքներ և սահմանադրական նորմերն իրացնել սոսկ վերջիններիս համատեքստում:

Մասնավորապես, առաջին կարևոր հանգամանքը, որն այդ առումով պետք է ուշադրության արժանանա, այն է, որ Սահմանադրության կիրառումը **իրավասու սուբյեկտների** կողմից իրականացվող պետաիշխանական գործունեության տեսակ է, և դրանցից բացի ցանկացած այլ մարմնի կողմից վերջինիս իրականացումն իրավաչափ համարվել չի կարող:

Կարևոր է նկատի ունենալ և այն, որ սահմանադրական նորմերը անմիջական ազդեցություն են ունենում սոսկ այն հարաբերությունների տեսանկյունից և հարաբերության այն սուբյեկտների նկատմամբ, ո-

⁷ Տե՛ս օրինակ՝ ՀՀ Սահմանադրության 49, 51, 52 և մի շարք այլ հոդվածներ:

րոնց առումով կիրառելի ու վերաբերելի են: Հարաբերությունների և դրանց կանոնակարգման առումով օրինակը ներկայացրինք կոնկրետ հարցադրմանն առնչվող մանրամասները օրենքով կարգավորելու առնչությամբ սահմանադրական նորմի վերլուծության տեսանկյունից:

Ինչ վերաբերում է իրավահարաբերության կոնկրետ մասնակիցների առումով սահմանադրական նորմերի ազդեցությանն ու վերաբերելիությանը, նշենք, որ, որպես կանոն, սահմանադրական նորմի ձևակերպումից ակնհայտ է, թե վերջինս ում նկատմամբ է տարածվում և ում միջև է հարաբերություններ առաջացնում: Միևնույն ժամանակ առկա են այնպիսի սահմանադրական նորմեր, որոնց ազդեցության շրջանակը իրավահարաբերության կոնկրետ մասնակիցների առումով երբեմն միանշանակ չի ընկալվում, տարակարծությունների տեղիք է տալիս, ինչն իր հերթին հանգեցնում է դրանց ոչ տեղին և խնդրահարույց կիրառմանը:

Խոսքն առաջին հերթին մարդու սահմանադրական իրավունքների և դրանց ազդեցության շրջանակի մասին է: Այդ առումով հարկ է նկատի ունենալ, որ սահմանադրական հիմնարար իրավունքները փոխհարաբերություններ չեն առաջացնում մասնավոր սուբյեկտների միջև, հասցեագրված են սոսկ պետությանը և ուղղակիորեն չեն սահմանափակում մասնավոր սուբյեկտներին:

Մի շարք գործերով ԱՄՆ գերագույն դատարանը, օրինակ, մատնանշել է, որ սահմանադրական նորմերը, այդ թվում՝ սահմանադրական համապատասխան փոփոխությունները, վերաբերում են բացառապես պետության գործունեությանը և ոչ թե որևէ մասնավոր սուբյեկտի: Միևնույն ժամանակ, հիշյալ մարմնի դատական պրակտիկան զարգացել է այն ուղղությամբ, որ ոչ պետական սուբյեկտի գործունեությունը որոշակի հանգամանքներում կարող է դիտարկվել որպես «պետական գործունեություն», հետևաբար սահմանափակված լինել սահմանադրական իրավունքներով: Դրանք, մասնավորապես, այն իրավիճակներն են, երբ ոչ պետական մարմնի գործողություններն անմիջականորեն ուղղորդվում են պետական իշխանության կողմից, երբ իրականացվում են պետական հարկադրանքի կամ էական խրախուսանքի արդյունքում, երբ այդ գործողություններն իրականացվում են պետության մասնակցությամբ, ինչը կարող է արտահայտվել կառավարման, դրամական կամ գույքային միջոցների տրամադրմամբ, կամ երբ, չնայած ակնհայտ պետական ներգրավվածության բացակայության, այդ գործողությունները վերաբերում են այն լիազորություններին և գործառույթներին, որոնք սովորաբար իրականացնում է պետական իշխանությունը: Միևնույն ժամանակ հարկ է նկատի ունենալ, որ նշված բոլոր իրավիճակներում սահմանադրական իրավունքների վերաբերելիությունը մասնավոր գործունեությանն անուղղակի է, քանզի բոլոր ներկայացված դեպքերում պետությունն է իրականում պատաս-

խանատու կոնկրետ գործողությունների համար:

Անդրադառնալով քննարկվող հիմնախնդրին՝ Գերմանիայի դաշնային սահմանադրական դատարանը ևս նշել է, որ հիմնական իրավունքների առաջնային նպատակը մարդու իրավունքների պաշտպանությունն է պետական իշխանության միջամտություններից: Միաժամանակ դատարանը հավասարապես կարևորել է այն հանգամանքը, որ Հիմնական օրենքն արժեքներից զուրկ փաստաթուղթ չէ: Հիմնական իրավունքներին առնչվող բաժինը ստեղծում է արժեքների նպատակային համակարգ, որը մեծապես ամրապնդում է հիմնական իրավունքների գործողությունը: Այսպիսով, ակնհայտ է, որ հիմնական իրավունքներն ազդում են նաև մասնավոր իրավունքի զարգացման վրա: Վերջինիս ցանկացած կարգավորում պետք է համապատասխանի արժեքների տվյալ համակարգին, և ցանկացած դրույթ պետք է մեկնաբանվի արժեքների այդ համակարգի ոգով: Այսպիսով, Գերմանիայում հիմնական իրավունքները կատարում են նաև մասնավոր իրավունքի զարգացման տեսանկյունից ազդեցություն ունեցող կարևոր գործառույթ և, որպես այդպիսին, անուղղակիորեն սահմանափակում են մասնավոր սուբյեկտներին, ինչը գրականության մեջ որակվում է «հորիզոնական ազդեցություն» կամ «երրորդ կողմի ազդեցություն» եզրույթներով:

Հետևաբար, թեև սահմանադրագիտության շրջանակներում ընդունված ընդհանուր տրամաբանությունն այն է, որ հիմնական իրավունքներն ունեն անմիջական ուղղահայաց ազդեցություն, սակայն կոնկրետ հանգամանքների առկայության պարագայում բացառված չեն նաև դրանց միջնորդավորված հորիզոնական ազդեցությունն ու դերակատարությունը⁸:

Ինչ վերաբերում է քննարկվող հարցադրմանն առնչվող Հայաստանի Հանրապետության օրինակին՝ նշենք, որ թեև 2005 թ. խմբագրությամբ ՀՀ Սահմանադրության 3 հոդվածը նախատեսում էր, որ պետությունը սահմանափակված է մարդու և քաղաքացու հիմնական իրավունքներով ու ազատություններով՝ որպես անմիջականորեն գործող իրավունք, այդուհանդերձ, 47 հոդվածը սահմանում էր, որ յուրաքանչյուր ոք պարտավոր է պահպանել Սահմանադրությունը և օրենքները, հարգել այլոց իրավունքները, ազատությունները և արժանապատվությունը:

Յուրաքանչյուրի վրա դրված նշված պարտականությունը հաճախ ընկալվում էր որպես հիմնական իրավունքների գործողությունը նաև մասնավոր սուբյեկտների հարաբերությունների վրա տարածելու հնա-

⁸ Տե՛ս **Chirwa M. D.** The Horizontal Application of Constitutional Rights in a Comparative Perspective, **Barak A.** Constitutional Human Rights and Private Law // Review of Constitutional Studies, Vol. III, № 2, Yale Law School Legal Scholarship Repository. 1-1-1996, էջ 219-281, **Thomas Schmitz**, Basic Elements of Fundamental Rights Doctrine, http://www.iuspublicum-thomasschmitz.uni-goettingen.de/Downloads/Schmitz_FR-Doctrine_Jakarta-2014.pdf :

րավորություն, ինչը, սակայն, ինչպես նշեցինք, հակասում է հիմնական իրավունքների առնչությամբ ավանդական պատկերացումներին:

Վերը շարադրվածը նկատի ունենալով՝ ՀՀ նախագահին առընթեր սահմանադրական բարեփոխումների մասնագիտական հանձնաժողովը 2014 թ. ընդունված ՀՀ սահմանադրական բարեփոխումների հայեցակարգում արձանագրեց, որ նշված ընկալումը հակասում է հիմնական իրավունքների առնչությամբ ավանդական պատկերացումներին, և այն համարեց նոր հայեցակարգային մոտեցումներ պահանջող խնդիր⁹: Արդյունքում՝ նշված դրույթը տեղ չգտավ 2015 թ. դեկտեմբերի 6-ի խմբագրությամբ ՀՀ Սահմանադրության տեքստում:

Միննույն ժամանակ, ինչպես արդեն նշեցինք, թեև ուղղահայաց գործողության դոկտրինի տեսանկյունից հիմնական իրավունքները հասցեագրված են պետությանը, սակայն վերջինս ամբողջանում է միջնորդավորված հորիզոնական գործողության դոկտրինով, համաձայն որի՝ իրավունքի իրացման ընթացքում ամեն դեպքում հարկ է հաշվի առնել սահմանադրական համապատասխան արժեքները:

Հետևաբար, վերը շարադրվածը նկատի ունենալով՝ կարծում ենք, որ Հայաստանի Հանրապետությունում ևս հիմնական իրավունքների առնչությամբ հայեցակարգային մոտեցումների հիմքում պետք է ընկած լինի այն ընկալումը, որ հիմնական իրավունքներն անմիջականորեն հասցեագրված են դրանցով սահմանափակված պետությանը, սակայն, այդուհանդերձ, մասնավոր իրավահարաբերությունների շրջանակներում համապատասխան լուծումները պետք է գտնել՝ սահմանված սահմանադրական արժեքներին համապատասխան ու դրանց համատեքստում: Այդ առումով հետաքրքիր է, օրինակ, Շվեյցարիայի 1999 թ. Սահմանադրության 35 հոդվածը, համաձայն որի՝ իշխանությունները հոգ են տանում այն մասին, որ հիմնական իրավունքները, որքանով որ դա հնարավոր է, իրացվեն նաև մասնավոր անձանց միջև հարաբերություններում:

Հիշյալ համատեքստում կարևոր է նաև նկատի ունենալ, որ վերը դիտարկված որոշակի իրավիճակներում մասնավոր սուբյեկտների գործողությունները կարող են դիտվել որպես «պետական գործունեություն» և սահմանափակված լինել հիմնական սահմանադրական իրավունքներով:

Վերը շարադրվածը հիմք է տալիս եզրակացնելու, որ մարդու սահմանադրական իրավունքների կիրառումն անհրաժեշտ է իրականացնել նշված հանգամանքները նկատի ունենալով, իսկ վերջիններիս անմիջական գործողության ու կիրառման տեսությունները կարող են

⁹ Տե՛ս «Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրական բարեփոխումների հայեցակարգ» / մշակվել է Հայաստանի Հանրապետության Նախագահին առընթեր սահմանադրական բարեփոխումների մասնագիտական հանձնաժողովի կողմից, Եր., 2014 թ. հոկտեմբեր, <http://www.parliament.am/library/sahmanadrakan%20barepoxumner/hayecakarg.pdf>:

հիմնված լինել հենց այդ հանգամանքների հաշվառմամբ ձևավորվող հայեցակարգային մոտեցումների վրա:

Ամփոփելով նշենք, որ սահմանադրական նորմերն ունեն անմիջական ազդեցություն միայն այն հարաբերությունների տեսանկյունից և հարաբերության այն սուբյեկտների նկատմամբ, որոնց առումով կիրառելի ու վերաբերելի են, իսկ նշված նորմերը կարող են կիրառել պետաիշխանական լիազորություններով օժտված միայն այն մարմինները, որոնք այդ առումով իրավասու են:

Բանալի բառեր – *Սահմանադրության անմիջական գործողություն և անմիջական կիրառում, սահմանադրական իրավունքներ, ուղղահայաց ազդեցություն, հորիզոնական ազդեցություն*

АНАИТ МАНАСЯН – Непосредственное действие Конституции в контексте современной конституционно-правовой мысли. – В статье рассматриваются вопросы непосредственного действия и непосредственного применения Конституции. Утверждается, что содержание указанных понятий различно. Действие Конституции – это воздействие, которое она оказывает на конкретное социальное сообщество, регулируя создающиеся в его рамках общественные отношения. Тогда как применение Конституции – это осуществляемая в предусмотренном порядке государственно-властная деятельность правомочных субъектов, направленная на реализацию конституционных норм в конкретном деле, и принятие соответствующих актов их применения.

Ключевые слова: *непосредственное действие и непосредственное применение Конституции, конституционные права, вертикальное действие, горизонтальное действие*

ANAHIT MANASYAN – Direct Effect of the Constitution in the Context of the Modern Constitutional-Legal Thought. – Issues with regard to the direct effect and direct application of the Constitution are considered in the article. The Author concludes that the content of the mentioned terms, in their essence, differ from each other. In Author's opinion, effect of the Constitution is the influence that the Basic Law has on the concrete social society from the viewpoint of predetermination and regulation of the social relations, formed within the frames of it. Meanwhile, the application of the Constitution is the state-power activity of competent bodies, implemented in the defined special manner, and aimed at the realization of constitutional norms in a concrete case and adoption of corresponding acts of their application.

Key words: *Direct effect of Constitution and direct application of Constitution, constitutional basic rights, application of basic rights, vertical effect, horizontal effect*